

UOT: 821.133.1

R.QARININ “ÇƏRPƏLƏNGLƏR” ROMANINDA MƏDƏNİ YADDAŞ VƏ ƏDƏBİ REFERENSIYALAR

Bağirova Gülşən Malik qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti
<https://orcid.org/0009-0002-9818-1067>
gulsenbagirova0202@gmail.com

Xülasə: *Roman Qarinin “Çərpələnglər” romanı insanın mənəvi dəyərləri ilə reallığın sərt prinsipləri arasında yaşadığı daxili mübarizəni əks etdirir. Romanda təqdim olunan obrazlar fərqli dünyagörüşlərin toqquşmasını və idealist-realist yanaşmaların qarşılıqlı əlaqəsini göstərməklə yanaşı simvolik obrazlar və intertekstual elementlər müəllifin ədəbi ənənəyə və tarixi yaddaşa bağlılığını nümayiş etdirir. Əsərdə Volter, Servantes, Hayne və Apolliner kimi yazıçılara edilən ədəbi göndərişlər mədəni yaddaşın bədii strukturunda necə fəaliyyət göstərdiyini göstərir. Həmçinin məqalədə müxtəlif tarixi, mədəni və ədəbi kontekstlərə istinadlar edilərək romanın ideya-məzmun strukturu çoxşaxəli şəkildə araşdırılır.*

Açar sözlər: çərpələng, tarixi yaddaş, idealizm, humanizm, müqavimət hərəkatı

Ключевые слова: воздушный змей, историческая память, идеализм, гуманизм, движение сопротивления

Key words: kite, historical memory, idealism, humanism, resistance movement

Roman Qarinin “Çərpələnglər” romanını yazdığı dövr dünya ədəbiyyatda yeni bir tendensiyanın meydana çıxması ilə səciyyələnir. “Yeni roman” ədəbi axınından, 1968-ci il inqilabından və əks-mədəniyyət hərəkatından sonra bəzi yazıçılar eyni zamanda həm mənəvi dəyərləri müdafiə etməyə, həm də klassik roman ənənəsini yeni şəraitdə dirçəltməyə çalışırdılar. Bu iki məqsədin həyata keçirilməsi isə mədəni-tarixi reminissensiyaların ədəbi mətnin struktura daxil edilməsi ilə mümkün olmuşdur. C.Qardnerin “Payız işığı” romanı, J.M.Leklezionun “Mondo” povesti və “Boşluq” romanı, eləcə də C.Faulsun “Daniel Martin” əsəri buna nümunə kimi göstərilə bilər. Postmodernizmin bu tendensiyanı zəiflətməsinə baxmayaraq, onun izləri çağdaş ədəbiyyatda intertekstuallığın tətbiqində hələ də aydın şəkildə müşahidə olunmaqdadır.

“Çərpələnglər” romanı insanın arzu və reallıq arasında yaşadığı ziddiyyətli vəziyyəti əks etdirir. Süjeti kənd poçtalyonu Ambruaz Flerinin qohumu Lüdo Flerinin yaddaşına əsaslanan romanda Lüdonun polyak əsilli aristokrat Lila (Elizabet) Bronitskaya olan məhəbbəti, İkinci Dünya müharibəsi dövründəki həyatı, Müqavimət hərəkatında iştirakı və müharibədən sonrakı dövrdə Fransada qarşılaşdığı reallıqlar təsvir olunur.

Əsərin həm qəhrəmanı, həm də təhkiyəçisi kimi təqdim olunan Lüdo gerçəklik və xəyal dünyasında paralel şəkildə yaşayır. Lüdo, Lila və onların dostları çərpələnglər kimi yüksək ideallara və mənəvi yüksəlişə doğru can atırlar. Bununla belə, Ambruaz Flerinin simasında R.Qari çərpələng obrazına simvolik mənə yükləyir: çərpələnglər torpaqla yəni real həyatla əlaqəni itirməməlidir. Romanda bu fikir obrazlı şəkildə təqdim olunur: çərpələngləri havada saxlamaq üçün onları tutan bir əl olmalıdır, əgər bu əlaqə qırılsa, çərpələnglər yerə düşər. Bu simvolika əsərin gənc qəhrəmanlarının həyat yolunu və taleyini təcəssüm etdirir. Bu nöqteyi nəzərdən çıxış edən tədqiqatçı D.Viart “Qarinin qəhrəmanları ideal uğrunda savaşırlar da bu ideal hər zaman ya əlçatmaz qalır, ya da reallıqla toqquşaraq parçalanır” [8, s. 96] fikrini irəli sürərək R.Qarinin romanlarında idealizmin tənəzzülə uğradığını iddia edir.

Əsərdəki bir sıra epizodlar tarix, mədəniyyət və ədəbiyyatdan gətirilən paralellər əsasında qurulmuşdur. Lüdo Flerinin Lila Bronitskaya ilə məhəbbəti Napoleon Bonapart ilə

Mariya Valevskanın sevgisi barədə xatırlatmaları yada salır. Əfsanəyə görə, Mariya Valevska özünü Polşanın azadlığı naminə imperatora həsr edir. Napoleonla Valevska arasındakı münasibətlərin bədii şəkildə təsvir olunduğu “Çərpələnglər” romanında isə bu motiv real tarixi şəraitə uyğunlaşdırılaraq ironik tonda təqdim olunur. Belə ki, 1939-cu ilin yayında Lüdo Polşaya, Lilanın yanına gəldikdə, onu Fransanın Polşaya yardım əlini uzatmasının rəmzi kimi dəmiryol vağzalında təntənəli şəkildə qarşılayırlar. Fransanın milli himni “Marselyoza”, Polşa dövlət himni səslənir, balaca bir qız Lüdoya Fransa bayrağının rənglərini əks etdirən çiçəklərdən buket təqdim edir. Bu səhnə müəllif tərəfindən ironik şəkildə təqdim olunmuşdur. Lüdo Lila haqqında xəyallara dalaraq düşünür: *“Demək olar ki, fransız tacının ağırlığını başımda hiss edirdim”* [3, s. 42]. Hətta o, polyak dilində “Yaşasın Polşa!” deyə qışqırıqda, Lilanın qardaşı Tad gülməmək üçün özünü güclə ələ alır.

Bu məqamda Fransanın müasir tarixindəki əsas epizodlardan biri Napoleonun Polşaya etdiyi səfər mühüm tarixi fakt kimi diqqət çəkir. 1807-ci ildə Napoleon ordusu ilə Polşaya daxil olduqda polşalılar tərəfindən böyük hörmətlə qarşılanmışdı. Polşalılar Fransanın əsgərlərini, xüsusilə Mariya Valevskayanın rəhbərliyində olan qrupu, azadlıq və müstəqillik rəmzi kimi qəbul edirdilər. Bu, polşalıların milli iradəsi və Fransaya olan ümidlərinin ifadəsi idi. “Çərpələnglər” romanında da müəllif Napoleon – Lüdo, Mariya Valevskaya – Lila obrazlarını polşalıların Fransaya olan yüksək hörmət və münasibətlərinin simvolik təzahürləri kimi təqdim etmişdir. Ümumilikdə, bu iki obraz Polşa və Fransa milli iradəsinin, müstəqillik uğrunda mübarizənin simvolik qarşılığıdır. Romandakı bu fraqment həm tarixi reminissensiyaların, həm də ironiyanın vəhdətini göstərməklə yanaşı müəllifin romantik idealların realılıqla toqquşmasına münasibətini də ortaya qoyur. J.Tade də qeyd edir ki, *“Qari tarixə romantik baxışla deyil, ironiya və məyusluqla yanaşır. Onun qəhrəmanları bəzən idealizə olunmuş keçmişin simvollarını təkrarlayır, lakin bu təkrar özündə həm nostalgiya, həm də tənqid elementi daşıyır”* [6, s. 116].

Lilanın və Lüdonun sevgisi ədəbi və mədəni-tarixi reminissensiyalarla sıx bağlı olmaqla bərabər həmçinin kompozisiya baxımından incə qurulmuş ədəbi motivdir. Bu münasibət Volterin “Kandid” əsərində təqdim etdiyi oxşar süjet xətti ilə paralellik təşkil edir. “Kandid”də baş qəhrəmanın Kuninqundaya aşiq olması və onunla evlənmək üçün göstərdiyi səylər təsvir olunur. Kuninqunda obrazı müxtəlif sevgililər vasitəsilə təqdim edilir, lakin nəticədə bütün səylər “Kandid”də öz həllini tapır.

Fransa, Polşa və Almaniya arasındakı mədəni-tarixi əlaqələr isə “Çərpələnglər” romanında Hans fon Şvede obrazı vasitəsilə əks olunur. Hans Lilaya aşiq musiqçidir, onun obrazı alman romantizminin bir neçə əsas motivini özündə birləşdirir. Hans ideal alman zabiti obrazı ilə assosiasiya olunur: təkəbbürdən və qəddarlıqdan uzaq, prus ruhunun təcəssümü kimi təqdim edilir. Zəif bədən quruluşuna malik, sarışın və incə təbiətli gənc Hans oxucuya Şillerin və Haynrix fon Kleystin əsərlərindəki zabit obrazlarını xatırladır.

Onun həyat hekayəsində iki əsas xətt ön plana çıxır: bədbəxt sevgi və intihar. Lakin Hansın intiharı ədəbi prototiplərindən fərqli olaraq yalnız şəxsi hisslərə deyil, siyasi şəraitə də bağlıdır. O, Hitlerə qarşı sui-qəsd planının iştirakçısıdır və təqiblərdən yayınmaq üçün Fransaya qaçır, lakin burada da təhlükə ilə üzləşir: fransız partizanlar onu ələ verə biləcəkləri təqdirdə alman repressiyalarına məruz qalmaqdan qorxurlar. Hansın intiharı zəruri çıxış yolu kimi təqdim olunur. Buna baxmayaraq, sevgi motivi də onun taleyində mühüm rol oynayır. Onu Hitlerə qarşı fəaliyyətə sövq edən də aşiq olduğu Lila olur. Lila isə tarixin gedişatını dəyişəcək qəhrəmanlıq etmək arzusu ilə yaşayır.

Bədbəxt sevgi motivi Hans obrazını Henrix Haynenin həyatı və lirikası ilə də əlaqələndirir. Hans, Hayne kimi, qarşılıqsız məhəbbət bəslədiyi qohumunu sevir. Bu, Haynenin “Nəğmələr Kitabı”nda əsas mövzulardan biridir. Hans Haynenin şeirlərini oxuyur

və hətta onun meyiti tapıldıqda əlində Haynenin kitabı olur. Bu səhnə obrazın daxili aləmini və mədəni-mənəvi kontekstini daha da dərinləşdirir.

Bədbəxt aşiq motivi romanda daha bir ədəbi reminissensiyayı xatırladır. Özünü “sevilməyən” adlandıran ana tərəfdən polyak olan, lakin Fransada yazıb-yaratmış məşhur şair Giyom Apolliner Lilanın sevdiyi və şeirlərini oxuduğu ədəbi şəxsiyyət kimi təqdim olunur. Bu maraq və ədəbi bağlılıq Hans obrazı ilə Apollinerin poetik aləmi arasında əlavə bir mənəvi əlaqə yaradır.

Hans obrazı həm rüsvay edilmiş cəngavər, həm də alman romantizminin qəhrəman tipi ilə assosiasiya olunur. O, gənc yaşlarından cəsarət və alicənablıq nümayiş etdirir, Lilaya olan sevgisinə görə Lüdo ilə mübarizə aparır, rəqibi güclü və qəddar olsa da bu mübarizədən çəkinmir. Malikanədə baş verən hadisədə Lüdo qılınc götürüb Hansı duellə çağırırsa da, Hans rəqibinin qılıncı döyüşə bilmədiyini bildiyi üçün imtina edir.

1939-cu ilin yayında Hans həyatı bahasına Polşa–Almaniya sərhədini qanunsuz keçərək Lilaya baş çəkməyə gedir. Artıq alman ordusunda zabıt kimi xidmət edən Hans, malikanənin yandırılmasında ittiham edilən rəqibi Lüdonu alman hərbi hakimiyyətinin təqiblərindən xilas edir.

Romanın ideya-bədii strukturu daxilində mühüm rol oynayan iki ziddiyyətli obraz Ambruaz Fleri və Marselen Dyupra dərin mənəvi-əxlaqi təzadın daşıyıcıları kimi təqdim olunur. Onların qarşılaşdırılması həm poetik, həm də fəlsəfi səviyyədə əsərin əsas konfliktini dərinləşdirir. Ambruaz Fleri çərpələng ustası, idealist, xəyallara qapılan bir romantik kimi təqdim olunduğu halda, onun dostu, “Möhtəşəm guşə” adlı restoranın sahibi Marselen Dyupra peşəkar aşpaz və həyatı məsələlərdə realist düşünən bir şəxs kimi xarakterizə olunur.

Bu iki obrazın qarşılıqlı münasibətləri Servantesin Don Kixot və Sanço Pansa arxetiplərini xatırladır: Ambruaz Fleri Don Kixotu, Marselen Dyupra isə Sanço Pansanı təmsil edir. Əsərdə Ambruaz eynilə Don Kixot kimi, ətrafdakılar tərəfindən dəliliklə ittiham olunur. O, kənd poçtalyonu kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, eyni zamanda çərpələng düzəltməkdə ustadır. Don Kixotun yel dəyirmanları ilə savaştığı məşhur səhnə burada simvolik səviyyədə çərpələnglər obrazı ilə əvəzlənmişdir. Don Kixot nəhəng hesab etdiyi dəyirmanlara qarşı vuruşur, lakin dəyirmanın qanadları onu yerə çırpır. Ambruaz Fleri də xəyalların daşıyıcısıdır, lakin o, Lüdo ilə söhbətində çərpələnglərin konstruksiyasını izah edərkən xəbərdarlıq edir ki, çərpələnglər ucalmağa çalışsalar da, tamamilə yerdən ayrılmalıdırlar, əks halda qırılıb yerə düşürlər.

Alman əsgərləri ondan öz uşaqları üçün çərpələnglər hazırlamasını istəyəndə də o, bütün uşaqlara, hətta alman uşaqlara belə sevinc bəxş etməyə hazır olduğunu bildirir. Buxenvaldın keçmiş məhbuslarından biri onun haqqında belə danışır: *“Yəqin ki, gözlərimin önündən heç vaxt getməyəcək həmin adam... krematoriyumların¹ bacaları üzərində, cəlladlarımızın başı üzərində dalğalanan iyirmi ağ yelkənli “gəmini” səmaya buraxarkən gördüyüm o adam...”* [3, s. 125].

Beləliklə, xəyallar aləmində yaşayan bir insan gerçək fəaliyyətə keçmiş olur və onun uşaqlara göstərdiyi kömək Don Kixotu xatırladır: Don Kixot istəyirdi ki, onu Alonso Kixano – Xeyirxah adlandırsınlar. Məhz xeyirxahlıq və humanizm Don Kixot və Ambruaz Fleri obrazlarını birləşdirən əsas xüsusiyyətlərdir.

Ambruaz Fleri havaya qalxan çərpələnglər düzəltməsi mənəvi yüksəlişin simvoludur. Marselen Dyupra isə sırf maddi şeylər - dadlı yeməklər hazırlayır. Dyupranı Rable qəhrəmanları Qranquzye və Qarqantüa ilə də əlaqələndirmək mümkündür. Rabledə

¹ Krematoriyum — insan cəsədlərinin yandırıldığı xüsusi müəssisə və ya bina kompleksidir. Söz Latın mənşəli "cremare" (yandırmaq) felindən gəlir.

“Qarqantüa və Pantaqrüel” əsərində yemək təsvirinə böyük yer verir. Beləliklə, Dyupra bir obraz kimi həm dünya, həm də fransız milli ədəbiyyatı ənənəsinə daxil olur.

Dyupra əmindir ki, Fransanın şöhrəti onun kulinariya sənəti ilə müəyyən olunur. Lüdo ironik şəkildə danışır ki, Dyupra Polşaya yollanmaq üçün ona “Üç ulduzlu” nişan, “Möhtəşəm guşə” restoranının rəmzinə təqdim edib. Dyupra restoranında alman zabitlərə və generallara yemək versə də özünü nə kollaborasionist, nə də xain hesab edir.

Kulinariya sənətinə prinsipliliklə yanaşan Dyupra “Möhtəşəm guşə” adlandırdığı restoranın sülh və dinclik məkanına çevrilməsinə çalışırdı. *“İndi hər kəs heç vaxt olmadığı qədər, özünün ən yaxşı bacardığı iş bütün varlığının ən gözəl hissəsini sərf etməlidir”* [3, s. 125] fikri onun həyat prinsipini ifadə edirdi. Bu düşüncə Volterin “Kandid” povestinin sonunda qəhrəmanın gəldiyi “hər kəs öz bağçasını becərməlidir” nəticəsi ilə səsleşir. Oxucu bu məqamı Sent-Ekzüperidə də müşahidə edə bilər. axı Balaca Şahzadə də öz planetində nizam-intizam yaratmağa çalışırdı.

Dyupra işinin peşəkarı idi: məhsullar onun əllərində canlanır, yeməklər sanki danışmaq qabiliyyəti qazanırdı, hər bir yeməyin adı dəyişməz və azad Fransanın səsi kimi səslənirdi. Dyupra siyasəti mətbəxlə müqayisə edir və kulinariyanı daha yüksəkdə görürdü: *“Siyasətçilərimiz bizi aldatdılar, generallarımız zəif çıxdılar, lakin böyük Fransız kulinariya ənənəsinə cavabdeh olanlar onu sona qədər müdafiə edəcəklər”* [3, s. 60]. Qəhrəmanına istehzayla yanaşan Qari yenilməz əzminə görə eyni zamanda ona dərin hörmət bəsləyir.

Dyupra qələbəyə inanırdı və qərara gəlmişdi ki, onun restoranı Fransanın dəyərlərindən biri olacaq: *“Bu müharibəni nə Çörçill, nə Ruzvelt, nə də Londondan bizimlə danışan o adam qazanacaq! Müharibəni Dyupra və onun “Möhtəşəm guşəsi” qazanacaq”* [3, s. 79].

Ambruaz Fleri və Marselen Dyupra uşaqlara münasibətdə ortaq mövqedə birləşirlər. Onların idealizmi və realizmi humanizm baxımından vəhdət təşkil edir. Bu humanist yanaşmanın ilk növbədə uşaqlara münasibətdə ifadə olunması, fransız ədəbiyyatında Hüqodan başlayaraq Sent-Ekzüperiyə qədər davam edən ənənənin davamı kimi çıxış edir. “Səfillər”dəki məşhur “uşaq hekayələri”ndən başqa, Hüqonun “93-cü il” romanında da məhz uşaqların taleyi monarxistlərin və respublikaçıların davranışlarını müəyyənləşdirir.

Ralf Skulkraftın fikrincə, *“Fleri və Dyupra münasibəti Qari üçün yalnız bədii texnika deyil, fəlsəfi yanaşmadır: xəyalla realizm arasında gərginlik insanın mövcudluğunu müəyyənləşdirir”* [5].

Roman boyunca yaddaş və dəlilik motivləri paralel şəkildə özünü göstərir. Fleri və bacısı oğlu tarixi yaddaşa görə dəliliklə ittiham olunurlar. Onların əcdadlarından biri 1789-cu il Fransa İnqilabında iştirak etmiş, digəri isə Paris Kommunasının məğlubiyyətindən sonra güllələnmişdi. Ambruaz Flerin sözələrinə görə, məhz yaddaş insanı insanlıq naminə fəaliyyətə sövq edir. “Dəlilik” isə xəyala və humanizm ideallarına sədaqət formasında özünü büruzə verir və insanı bəsitlikdən ayıraraq kamilliyə aparır. Bu “altruist² dəlilik” motivi ədəbi yaddaşda Hamlet və Don Kixot kimi obrazları yada salır.

R.Qarinin əsərlərində ədəbi referensiyalara münasibət bildirən L.Bazinin fikrincə, *“Qari ədəbi tarixlə dialoqa girir. Don Kixot, Hayne, Apolliner kimi müəlliflər onun romanlarında yalnız təsadüfi referensiya deyil, qəhrəmanların psixoloji və mənəvi çərçivəsini müəyyənləşdirən struktur elementlərdir”* [2, s. 84].

Xəyal ilə reallıq arasında qarşıdurma, romanın ikili strukturu müqavimət hərəkətinin özünəməxsus interpretasiyasını yaradır. Qari mübarizə zamanı humanizm prinsiplərindən ayrılmayanları əsl vətənpərvər hesab edir. “Çərpələnglər” romanını *“yaddaş və humanizm*

² Altruist — başqalarının rifahını öz maraqlarından üstün tutan, başqalarına fədakarlıqla kömək etməyə hazır olan insan deməkdir.

ideyalarının bədii təəcəssümü” [4, s. 72] adlandıran Jan Mari Ruar Qarini inadkar humanizmin yazarı kimi səciyyələndirərək son romanını buna əsas sübut kimi göstərir.

Ədəbiyyat

1. Barkate J. (2016). Les cerfs-volants ou la mémoire historique de Romain Gary. Revue d'histoire littéraire de la France, pp.409-424.
2. Bazin L. Romain Gary, la mémoire et l'ironie. Revue des Sciences Humaines, 2012, 308 p.
3. Gary R. Les Cerfs-volants. Paris, Gallimard, Folio. 1983. 384 p.
4. Rouart J. Ils ont choisi la nuit. Grasset. 2003, 168 p.
5. Schoolcraft, R. Romain Gary: The Holocaust and the Literary Imagination. Routledge. 1998.
6. Tadié, J. Histoire de la littérature française du XXe siècle. Paris: Rennes University Press. 2000, 352 p.
7. Todorov T. (2002). « Romain Gary : géographie de la mémoire », in Mireille Sacotte (dir.), Romain Gary et la pluralité des mondes, Paris, Puf, p. 99.
8. Viart D., Vercier B. La littérature française au présent. Paris: Bordas. 2008. 544 p.

КУЛЬТУРНАЯ ПАМЯТЬ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТСЫЛКИ В РОМАНЕ Р. ГАРИ «ВОЗДУШНЫЕ ЗМЕИ»

Багирова Гульшан Малик кызы
Резюме

Роман Романа Гари «Воздушные змеи» отражает внутреннюю борьбу между моральными ценностями человека и суровыми принципами реальности. Образы, представленные в романе, показывают столкновение различных мировоззрений и взаимодействие идеалистически-реалистических подходов, в то время как символические образы и интертекстуальные элементы демонстрируют приверженность автора литературной традиции и исторической памяти. Литературные отсылки к таким писателям, как Вольтер, Сервантес, Гейне и Аполлинер, в произведении показывают, как культурная память функционирует в художественной структуре. В статье также многогранно рассматривается идейно-содержательная структура романа, ссылаясь на различные исторические, культурные и литературные контексты.

CULTURAL MEMORY AND LITERARY REFERENCES IN R. GARY'S NOVEL "THE KITES"

Baghirova Gulshan Malik
Summary

Romain Gary's novel "The Kites" reflects the internal struggle between the moral values of man and the harsh principles of reality. The images presented in the novel show the clash of different worldviews and the interaction of idealistic-realistic approaches, while symbolic images and intertextual elements demonstrate the author's commitment to literary tradition and historical memory. Literary references to writers such as Voltaire, Cervantes, Heine and Apollinaire in the work show how cultural memory functions in the artistic structure. The article also examines the ideological and substantive structure of the novel in a multifaceted manner, referring to various historical, cultural and literary contexts.

Rəyçi: f.e.d., prof. Ə.M.Zeynalov
Daxil olma tarixi 12 iyul 2025-ci il